

Katarzyna Slowiková

O filozofii czeskiej sprzed stu lat

Jan Zouhar, *Minulý konec století*, Brno: Uniwersytet Masaryka w Brnie 2000, ss. 146.

Lata 90. XIX wieku były w historii czeskiej okresem przełomowym. Do pełnej samodzielności odrodzonego narodu brakowało już tylko samodzielności politycznej. Przed dokonaniem tego ostatniego kroku pojawiło się wiele pytań, skoncentrowanych w zasadzie wokół nietykalnej dotychczas kwestii – stosunku do tradycji. Ten właśnie motyw stanowi oś rozważań J. Zouhara w pracy pt. *Minulý konec století*, będzie próbą prezentacji „atmosfery intelektualnej minionego wieku”. Podstawę analiz stanowi przede wszystkim literatura omawianego okresu, ponieważ w niej, jak sądzi autor, „najbardziej chyba uwyraźniła się atmosfera intelektualna epoki”. Na podstawie licznych polemik, fragmentów korespondencji i twórczości ówczesnych największych postaci literatury i filozofii określa autor kluczowe tendencje tego okresu, skupiając uwagę na charakterystycznym ich oscylovaniu między mniej czy bardziej rozpaczliwym gloryfikowaniem tradycji a jej, często pozornym, odrzucaniem jako zbędnego balastu u progu nowego stulecia. Pełną napięcia atmosferę końca XIX wieku kształtowało nadto specyficzne poczucie kryzysu, nazywane też niekiedy „niecierpliwością” (*nedočkavost*), wspomiane np. przez T.G. Masaryka, F.X. Šaldu, H.G. Schauera, ostro kontrastujące z nadzwyczaj dynamicznie rozwijającą się kulturą czy przemysłem. Za przyczyny owego poczucia kryzysu uważa autor – obok klimatu zbliżającego się końca wieku – przede wszystkim anachroniczność programu oświeceniowego, którego nieadekwatność do nowej sytuacji społecznej i politycznej stawała się coraz bardziej oczywista, oraz

niepowodzenia ówczesnej polityki, zorientowanej na uzyskiwanie praktycznych ustępstw ze strony austriackiej. Właśnie wyczerpanie się programu oświeceniowego (po jego faktycznym wypełnieniu) stało się impulsem do – z jednej strony – „przewartościowania wszystkich wartości”, inspirowanego głównie filozofią F. Nietzschego, której wpływ widoczny jest np. w szczegółowo pod tym kątem analizowanej przez autora twórczości O. Březiny, częściowo też F. X. Šaldy i A. Procházky, z drugiej strony – do szukania oparcia w tradycji, poszukiwania sensu terażniejszości przez powrót do przeszłości, jak czyni to T. G. Masaryk, V. Mrštík oraz pozostali realistycznie nastawieni pisarze (L. Čech, O. Hostinský i inni). W tym kontekście należy także rozpatrywać spory międzypokoleniowe, których inicjatorem był J.S. Machar. Zauważyć tu można zderzenie się dwóch pojęć narodu: starego, romantyczno-idealistycznego oraz nowego, właściwego trzeźwo oceniającemu sytuację spojrzeniu młodej generacji modernistycznej, która niebawem przedstawiła swe poglądy w „Manifestie czeskiej moderny”.

Za „kluczowe tendencje” omawianego okresu uważa autor realizm, syntetyzm i dekadencję. Dla pierwszej z nich charakterystyczne jest upatrywanie przyczyny aktualnego kryzysu w zdradzie ideałów narodowych oraz troska o umacnianie organizmu narodowego. Tu przedstawione są koncepcje L. Čecha, O. Hostinskiego, V. Mrštíka oraz specyficzna koncepcja T.G. Masaryka, którą Zouhar uważa wprawdzie za realistyczną, jednak F.X. Šalda czy J. Kaizl odczytali ją jako idealistyczną. Źródłem kontrowersji jest najczęściej centralne miejsce, jakie Masaryk przypisuje w swej koncepcji politycznej religii – znana jest polemika w tej kwestii J. Patočki i V. Černego, o której autor również wspomina.

Reprezentantem syntetyzmu jest F. X. Šalda, znany przede wszystkim jako krytyk literacki, najwybitniejsza obok Masaryka postać tego okresu. Jego koncepcja „syntetyzmu w nowej sztuce” przeciwstawiona zostaje symbolizmowi i pozytywizmowi. Zdaniem Zouhara umiejscawia ona literaturę czeską w samym sercu polemik odbywanych ówczesznie w Europie: „walka dwóch linii – we Francji romantyzmu i klasycyzmu, uczucia i rozumu, irracjonalności i intelektualizmu, w Niemczech racjonalizmu i antyracjonalizmu – staje się dzięki Šaldzie również naszą walką”.

Kontrowersyjnym zjawiskiem jest również czeska dekadencja, negatywnie oceniana już przez współczesnych jako poezja niezdrowa i upadła (V. Krejčí) lub jako niezrozumienie istoty sztuki i fałszywy indywidualizm (F. X. Šalda). Z poglądów jej przedstawicieli (K. Hlaváček, J. Karásek ze Lvovic, A. Procházka) autor wydobywa charakterystyczne sprzeczności, rozpatrując je w szerszym kontekście warunków społecznych, z jakich czeska dekadencja wyrosła – w odróżnieniu od dekadencji francuskiej „nie chodzi o zmęczenie uprzednim pełnym życiem, a znacznie bardziej o pragnienie tego życia”.

W latach 90-ych XIX wieku nasiliły się również konflikty społeczne, związane w znacznej mierze z uformowaniem się nowej klasy społecznej – proletariatu – i z akceptacją tej klasy społecznej przez resztę społeczeństwa. Problem ten znajduje odzwierciedlenie także w literaturze, dając tym samym okazję do dyskusji na temat zaangażowania w sztuce. Prezentowana jest tu znaczna różnorodność postaw – od indywidualizmu A. Procházki, który z pozycji nazwanej przez autora „pseudoeelitarną” odrzuca cały problem wraz z pojęciem „sztuki dla ludu”, do poglądów F. V. Krejčego czy T. G. Masaryka, który starał się rozwiązać go na płaszczyźnie etycznej za pomocą tzw. rewolucji głów i serc, przeciwstawianej marksistowskiemu pojęciu rewolucji.

Osobnym zagadnieniem był stosunek do religii. Już w 1874 roku powstało w Czechach pierwsze stowarzyszenie ateistów, które jednak w rok później zostało policyjnie rozwiązane. Do najostrzejszych krytyków religii zalicza się wspomniany już nietzscheanista A. Procházka, którego poglądy autor w skrócie przedstawia. Przeciwną postawę natomiast reprezentuje T. G. Masaryk, dla którego kryzys religii związany jest z kryzysem współczesnego człowieka. Podstawowa przyczyna tego ostatniego tkwi, według Masaryka, właśnie w odwróceniu się od religii, a jego przezwycięzenie jest możliwe jedynie poprzez powrót do niej.

Zatem tradycyjne wartości – ideały narodowe i religia – czy nawet bezkrytyczne idealizowanie „starych czasów” są w kulturze tej – jednakowoż przełomowej – epoki stale obecne. Dzięki nieustannemu, nieraz krytycznemu odnoszeniu się do nich ukształtowały się podstawowe wzorce kulturowe współczesnego społeczeństwa

czeskiego. Albowiem „pomimo jednego wieku, na który spoglądamy wstecz, żyjemy stale w tej samej epoce myślenia, nasz naukowy dyskurs należy do tej samej *episteme* «co dyskurs Schauera»”. Tradycje historyczne stanowią według Zouhara punkty, które wyznaczają podstawowe kontury rozwoju historycznego, pokazują „skąd wychodzimy” i „kim jesteśmy” oraz umożliwiają odpowiedź na pytanie „dokąd idziemy”.
